

JAR

JARNÉ ZVYKY

Nová jar prichádza každoročne, pravidelne, ale nie vždy a všade rovnako. Neraz musí vybojovať tuhý boj s odchádzajúcou zimou. No keď zvíťazí, rozospieva sa v miliónoch pukov, kvetov a vo vtáčom speve. Poroztápa snehy a naplní vodou korytá potokov i riek. Len čo oschne pole, oráč pošenie koníka, zaprie sa do pluhu, aby vyoral prvú brázdou oproti vychádzajúcemu slniečku, lebo tak kázal odveký zákon. Vysoko nad zemou zaznieva škovránčia pieseň a do brázd padá zrno — základ nového chleba.

V takýto čas, na slniečkom zahriate priedomie, posadia sa najstarší z našich rodov, aby zaspomínali na jar svojej mladosti, plnú zvykov, obyčajov, obradov a piesní. Nuž prisadnime si k nim a započúvajte sa do ich spomienok.

POSEDENIE NA JARNOM SLNIEČKU – PONIKY (PODPOĽANIE)

V jarnom období sa zvyky a obyčaje koncentrovali do troch skupín, ktoré mali pozitívne ovplyvniť očakávanie zmeny v prírode. V slovenskom zvykosloví to bolo predovšetkým vynášanie Moreny a prinášanie ozdobnej ratolesti — nového leta.

V ďalšej skupine boli zvyky veľkonočného týždňa, ktoré mali zabezpečiť prosperitu hospodárstva pred začiatkom jarných prác.

Do tretej skupiny zaraďujeme zvyky jurského cyklu, smerujúce k letnému obdobiu, ktoré mali chrániť rastliny, ovplyvniť ich rast a zabezpečiť dobrú úrodu.

AJ MY VÍTAME NOVÚ JAR – LIPTOVSKÁ LÚŽNA (LIPTOV)

VYNÁŠANIE MORENY

Od stredoveku nosili po slovenských dedinách figurínu ženy, zriedkavejšie muža, ktorú nakoniec hodili do vody, alebo spálili. Verili, že tak vyženú z obce choroby, smrť, urýchlia odchod zimy. Najstarší doklad o tomto zvyku na území Slovenska je zo 16. storočia. Z prvej štvrtiny minulého storočia pochádza aj zápis o vynášaní Moreny z obecnej kroniky obce Medzibrod pri Banskej Bystrici, kde ho zapísal miestny farár Ignác Hrdina:

„Obyčajne na Smrtnú nedeľu, hoci sneh navysoko pokrýval pourch zeme a často aj snežilo, dievčatá súce na vydaj priviazali na žrd ľudskú postavu zo slamy dosť neforemne zhotovenú a poobliekanú do ženských háb a v najrýchlejšom behu, skôr jačiace ako spievajúce — utekajú s ňou z horného konca dediny k bronskému mostu. Na moste z nej postabujú šaty a hodia ju do Hrona. Žrd potom ozdobia červenými stubami a dvoma fľašami pálenky a v sprievode mládencov ju zanesú k richtárovi a zablahoželajú mu novú jar. Richtár ich odmenil šiškami.“

V rovnakom čase spomína na tento zvyk aj etnograf Ján Čaplovič, ktorý píše:

„V Trenčianskej župe, najmä v Kálnici a na jej okolí, je známa zvláštna hra. Na Kvetnú nedeľu oblečú chlapci a dievčatá kus dreva za ženu a so spevom idú k najbližšiemu potoku. Tam strbnú z figuríny šaty a hodia drevo do vody. Táto maska sa volá Morena, čosi ako ‚morová žena‘.“

Texty obradových piesní, ktoré mládež spievala pri tejto príležitosti v Liptove, zachytáva Ján Kollár. Pri vynášaní dievčatá spievali:

*Morena naša, kdes' prebývala?
V dedinskom dome, v novej stodole.*

Za dievčatami s Morenou kráčali chlapci, ktorí na kratšej žrdi niesli figurínu chlapa — Dedka, oblečeného do otrhaných šiat a spievali:

*Dedko náš, dedko, požral si nám všetko,
nič si nám nenechal, tak si sa dobre mal.*

Po vynesení Moreny sa dievčatá vracali späť so spevom:

*Vyniesli sme Morenu zo vsi,
priniesli sme nový máj do vsi,
posejeme súržicu s ovsy.
Navaríme čierneho piva,
opojíme kmeťovho syna.
Ak nebude piti, budeme ho biti,
s trima kyji kyjovati,
za vlasy ruvati,
dáme mu, dáme, šidlo i kopyto,
jebo žene — sito i koryto.*

Aj tu richtár pohostil dievku a mládencov. Skutočnosť, že richtár ako reprezentant obce po obrade mládež pohostil, dokazuje, aký veľký význam obradu dávnejšie pripisovali, a že ho súčasne chápali ako rituálny úkon v prospech celku.

Obrad vynášania zimy a prinášania leta mal v jednotlivých oblastiach Slovenska širokú variačnú paletu. V niektorých severnejších oblastiach stredného Slovenska celý obrad pozostával z nosenia Moreny, zatiaľ čo prinášanie leta — mája, sa spomína iba v piesni. Vo väčšej časti stredného Slovenska bola obom fázam venovaná rovnaká pozornosť. Vynášanie Moreny sa robilo na Smrtnú nedeľu a nové leto sa prinášalo na Kvetnú nedeľu. Dievčatá, ktoré vynášali Morenu, dostávali vajíčka, ktoré neskôr zdobili pre svojich kúpačov. Pripomeňme si niektoré konkrétne podoby vynášania Moreny v niektorých slovenských dedinách.

JAR

V Spišskej obci Kluknava menšie deti zhotovili figurínu ženy, ktorú volali „Šmertka“, nosili ju po dedine a spievali:

*Ide Šmertka s kúdelú, na tú Smrtnú nedeľu.
A ty, máj, kravám daj, na voľy a na kone
nezapomínaj!*

V obciach na okolí Kežmarku nazývali figurínu „Barborienou“ a „Špitolenou“. Keď ju na Smrtnú nedeľu hádzali do vody, spievali:

*Haju, haju, na zelenom máju,
Barboriena, Špitolena, kde si prebývala?
Za horami, za lesami,
piesoček džubala.*

Na strednej a dolnej Orave chodili v rovnaký deň s „Marmorienou, Marmurienou“. Ale chodili aj chlapci a títo nosili „Ďadka“. Títo pri nosení mužskej figuríny spievali:

*Nosíme my Ďadka, čo po poli ľapká.
Aj my takí budeme, čo ho nosiť budeme.
Nosíme mi takého, ako Laca zbnitého.*

DIEVČATÁ STROJA ŠMERTKU — KLUKNAVA (SPIŠ)

U NÁS TAKÁ OBYČAJ

Pri vode figurínu vyzliekli a hodili do vody. Sviatočné šaty z Moreny si oblieklo to z dievčat, ktoré ostatné zvolili za kráľovnú.

Na Liptove volali Smrtnú nedeľu aj nedeľou Šúľkovou, pretože sa na obed varili dlhé šúľance, aby sa urodili veľké klasy. Keď priniesli Morenu k vode, postrhávali z nej šaty a hádzali ich do vody. Ktoej hodený kus voda najskôr priplavila k brehu, tá mala mať prvá svadbu. Cestou späť už išli „po pýtanií“. Zastavili sa pred každým domom a zaspievali:

*Udelte, udelte trošičku masla,
žeby sa vám krava na poli pásla.
Udelte, udelte trošičku múky,
by vás neboleli na robotách ruky.
Udelte, udelte kúštek slaninky,
žeby sa vám svine v chlieviku darili.
Udelte, udelte päťoro vajec,
spravíme vašmu mládencovi tanec.*

Bývalo zvykom vo viacerých liptovských dedinách, že po utopení zimy, sa jedno z dievčat oblieklo akoby za nevestu a držiak v rukách maličkú jedličku ozdobenú stuhami, predstavovalo kráľovnú. Iné dievča nieslo väčší košík, aby mali kde uložiť vajíčka, prípadne iné naturálie. Pred domom,

PRÍPRAVA MORENY — HELPA (HOREHRONIE)

NOSENIE KRÁLOVNEJ — VRBOVÉ (SPIŠ)

kde mali nádej na podarúnok, niektoré z dievčat oznámilo domácim, prečo prišli, so slovami:

Neopúšťajte našu pani kráľovnú, vzali jej muža na vojnu, nemá sa ako živiť, musí po dobrých ľuďoch chodiť. Dajte nám vajíčko, jedno, dve, však vám málo ubudne. Dajte nám vajíčko, aby sa vám choval Janíčko.

Z vyzbieraných vajíčok večer urobili praženicu, na ktorú prizvali mládencov a spoločne sa s nimi pobavili.

V niektorých obciach na Horehroní sa vynášanie Moreny viazalo pôvodne k fašiangom, čo súviselo s príchodom rusínskych kolonistov v 16. storočí. V Závadke to bola „Morena“, v Šumiaci „Marejna“, v Pohorelej „Mamurejna“. V Závadke si dievčatá pripravovali Morenu v nedeľu ráno, prv ako išli do kostola. Po omši schystali figurínu a chodili po dedine so spevom:

*Marejna, Marejna, vajcia by jedla,
vajec nemáme, čože jej dáme?
Kapustu nám nechce,
polievku nám chlepece.*

VYNÁŠANIE MORENY — HLADOVKA (HORNÁ ORAVA)

Deti hádzali do Moreny sneh a blato na znak toho, že je v obci nežiadúca. V Brezne ešte začiatkom nášho storočia chodili dievčatá „s hájom“. Ústrednými postavami skupiny boli dve dievčatá, jedna s čepcom na hlave predstavovala mladú nevestu, druhá s papierovou, pozlátenou korunou predstavovala kráľovnú. Dievčatá nosili „zelený máj“ — stužkami, kvetmi a šatkami ozdobenú jedličku.

Na Gemeri volali Morenu „babou“, v Sirku sa hovorilo, že dievčatá chodia „s Hejnalom“. V južnej polovici Slovenska používali miesto názvu Morena na označenie figuríny názov: „Kysel“, „Kyselica“, „Kyselova

žena“. Kyselicu vynášali aj v hornonitrianskych obciach, aby vraj ľadovec nezničil úrodu. V Horných Plachtinciach dievčatá spievali:

*Tavo kysel, tavo, na Príbeľskô bralo,
komuže ho dáme, Urbanovej Anne,
keby šaty mala, na kysel by dala,
ale šaty nemá, tak na kysel nedá.*

Na okolí Banskej Štiavnice dievčatá figurínu vyzliekli, slamu nabrali do zásteriek, potom po dve chodili po dedine a v domoch, kde mali mládenca, oznamovali:

JAR

*Doniesli sme vám slamičky,
aby vám niesli sliepočky.*

Gazdiná si vzala trochu ponúknutej slamy,
neskôr odmenila dievčatá dvoma, tromi
vajíčkami.

V Dačovom Lome sa dievčatá pri nosení
kyseľa striedali a spievali:

*Uchytília Kyselá, tá Zuza Jankovie,
že by ju ta videl, Jano Muráreje.*

Nakoniec zaspievali:

*Kysel' vynesieme, šťastie prinesieme,
všetku nečistotu z poľa vymetieme.*

Vo Vajnorochoch nosili Kyselicu dvanásť až
pätnásťročných dievčatá. Kyselica bola
oblečená do šiat mladej nevesty. Obrad sa
konal na Kvetnú nedeľu. Pred každou
bránou domu sa zastavili a zaspievali:

*Kyselica, kyselá, na oleji pražená,
s octom a cibulú pámbičkovu snikulú. Keď*

VYNÁŠANIE KYSELA — HRUŠOV (HONT)

*páni jedli, ľudia hľadeli, čo je toto
za dievečku, na samém predečku.
A ty pani krásna, daj lyžičku
masla to je ešte máličko, pridaj
k tomu vajičko.*

V Štrbe zvyk vynášania vykonávali cigánky s deťmi. Figurínu volali: „Marmurienu“. Dedinčania hovorili, že cigánky chodia „s dzatkom“. S Marmurienu chodili na Smrtnú nedeľu dve skupinky cigánok. Z vyšného a nižného konca. Tradovalo sa, že skupinku z horného konca vodila rodina Rózy Buvačovej-Kokyovej, druhú skupinku rodina Márie Kadlečíkovej-Čongovej. Figuríny boli vypchaté slamou a oblečené do obnosených sedliackych šiat. Pri príchode do domu spievali pôstne, náboženské piesne. Ako odmenu dostávali zemiaky, múku a slaninu.

PRIVOLÁVANIE NOVEJ JARI — VRBOVÉ (SPIŠ)

JARNÉ HRY DIEVČAT — HORNÉ PLACHTINCE (HONT)

Zaujímavé bolo toto obdobie aj v Podkoniciach pri Banskej Bystrici. Kedysi sa tu zachovával zvyk „nosenia smrti“. Chlapci sa na nosenie a hádzanie smrti pripravovali už v sobotu. Na palicu si pripravili mátohu, podobnú ako sa dáva strašiak do konopí či jačmeňa. Hlavu mala vypchatú senom, telo handrami a ruky boli zo skrížených palíc. Chodili vtedy, keď išli ľudia do kostola. Vtedy vyzdvihli Smrť vysoko nad hlavu a kričali na plné hrdlá:

*Ó, neněj, smrť nesieme, me—mé,
na koho jujújú zahodíméééé
na tú starúúúú, Bosmaňejéééé,
čo si Šetkóóóó, už prepiláááá
a detom neéporučiláááá.*

Aj v Priechode chodili na Smrtnú nedeľu dievčatá vynášať „Smrť“. Mohli ju však vynášať iba slobodné dievčatá, pekne oblečené do krojov. Keď ju ustrojili, spievali:

UTOPÍME ŠMERTKU — KOJŠOV (GEMER)

*Hej, Jaňe, hej, Smrť nesieme
hej, Jaňe, hej, na kobože ju
hodíme, hej, na priechodskie
klebetnice, hej.*

Smrť sa nosila na 3–4 metre
vysokej žrdi. Chodilo sa
z horného konca na dolný.
Vpredu kráčala dievka s figurínou
Smrti, ktorú ale držalo ďalších päť
za stuhy visiace z figuríny. Keď
stretli na dedine skupinku ľudí,
urobili tam koleso. Smrť vždy
zanesli nakoniec do Luptákovie
sadu, tam ju vyzliekli a šaty
roztrhali.

V Liptovskej Kokave sa chodilo
s Marmurienu na „šúlkovú
nedeľu“, ale túto недеľu volali aj
„čarna nedzeľa“. Na čele
sprievodu dievok išla
najparádnejšie oblečená dievka,
ktorá predstavovala „kráľovnú“. Keď
vyniesli figurínu z dediny,

vrátili sa a chodili po domoch,
aby si tu vypýtali slaninku,
vajíčka, múku, soľ a maslo. Pred
domom zastali a spievali:

*Tá naša kráľovná, s cisárom
pánem, dala sa kraľovať na
obidve strany. Dajte jej rezeň
slaninky, aby sa vám svine dobré
vykrmili, dajte, dajte, päťoro
vajec, spravíme vašému
mládencovi tanec. Dajte, nám
dajte, na lyžičku soli, aby ste
neboli, tobo leta chorí.*

Zo starších a novších záznamov
o vynášaní Moreny si môžeme
zrekonštruovať aspoň približný
obraz o vývoji a funkčných
premenách tohto zvyku
v posledných desaťročiach.

MORENU HODÍME DO VODY — LIPTOVSKÁ LŪŽINA (LIPTOV)

AJ K NÁM UŽ PRIŠLA JAR — LIPTOVSKÁ REVÚCA (LIPTOV)

KVETY — PRVÍ POSLOVIA JARI

OŽÍVAJÚ HORSKÉ BYSTRINY

PRINÁŠANIE NOVÉHO LETA

Tak ako Morena symbolizovala zimu, zelený konárik, či to už bol vrbový prút, lieska, či iná drevina, predstavoval nastupujúcu novú vegetáciu a po nej prichádzajúce nové leto. V jarných obradoch sa tieto konáriky označovali termínom: máj, májik, leto, letečko, lesola, hájik a pod. Na obchôdzky s konárikmi chodievali menšie i väčšie dievčatá na Kvetnú nedeľu. S nosením „leta“ sa stretávajú predovšetkým na juhozápadnom Slovensku, inde sa zas len o tomto zvyku spieva.

V Lábe si dievčatá urobili „leto“ z konárika slivky, na ktorý navešali maľované vajčká. S letom obchádzali domy, kde mali rodinu. Pod oknom sa zastavili a spievali:

*Milé leto, milé, kde si tak dlho bolo?
V pivnici na lavici, v červenej ružici.
Budte vy babičky veselé,
už vám to letečko nesieme.
Čí je toto nový dom?
Nové leto máme a vám pane hospodáru,
pekne zaspievame.*

V obciach na okolí Hlohovca si deti nosiace „máj“ najprv vyžiadali od domácich povolenie tak, že zakričali do obloka: „Chcete nové leto?“ po odpovedi: „Chceme“ začali spievať:

*Nesieme vám máj, pod zelený háj,
aby tráva rástla vyše kolena.
Svätý Júr volá, zem sa otvára,
všelijaké kvití, až sa hora svítí.
A vy pani matičko, vynesťe nám vajčko,
lebo jedno, lebo dve,
však vám to máličko ubudne.*

DIEVČATÁ A ŽENY STROJA LESOLU — ŠULEKOVO (TRNAVSKO)

DONIESLI SME VÁM LESOLU — ŠULEKOVO (TRNAVSKO)

So zaujímavým spôsobom nosenia nového leta sme sa mohli stretnúť v Kozárovciach. Tu chodili po domoch dievčatá s pekne vyzdobeným konárom, ktorý sa volá „lesola“. Zastavili by sa pred každým domom, zaspievali a potom zavinšovali:

*Doniesli sme vám, tento zelený máj,
nové, mladé leto.
Ej, vtáčku, vtáčku,
čože mi tak šteboceš,
či ťa zima trápi?*

Gazdiná ich privítala a takto im odpovedala:

*„Ďakujem pekne za spev a tu máte odmenu.
Za spev vajička. Aby ste mali toľko frajerov,
koľko máte v skrini tanierov. A bodaj by ste
rnali, za belčov žita a za pajtu detí“.*

Tradovalo sa, že rôzne hry — prinášanie leta prostredníctvom zelených ratolestí, bolo

známe vo všetkých oblastiach Slovenska. No tento rituál nebol zverený malým dievčatám, bývali to vždy dospelé dievčatá.

Smrtná a Kvetná nedeľa, to neboli len zvyky, ale aj obrady. Na Kvetnú nedeľu sa v kostole posviacali vrbové prútiky. Svätzil ich kňaz modlitbou, kadidlom a svätenou vodou. Prútiky mali niekoľko názvov: bahniatka, púzalky, maňušky, búziky či kožičky. Posvätený konárik mal chrániť dom pred búrkou, okiadzali sa ním chorí, ním sa vyhánal na jar dobytok a ovce na prvú pašu. V tento deň nosievali matky svoje malé deti do kostola, aby sa naučili skoro hovoriť. Na Kvetnú nedeľu nosievali mládenci svojim dievkam vetvičku bahniatok, čím bola vetvička dlhšia, tým mala byť aj láska väčšia. Odmenou pre mládenca bývala vyšívaná košeľa alebo ručník.

ZDOBENIE VŘBY — KOZÁROVCE (TEKOV)

CHODENIE DIEVČAT S VRBOU — KOZÁROVCE (TEKOV)

JARNÁ NÁLADA — SENOHRAD (HONT)

